

SODOBNA VZHODNONEMŠKA PROZA

Poezija namesto parol

Novejša NDR-literatura

Povojno obdobje, v katerem naj bi literatura ustvarjala nacionalno samozavest in pomagala najti poti pri iskanju nove identitete v za Nemce povsem novem sistemu, se je končalo v začetku sedemdesetih let, ko se je Honeckerjeva administracija na osmem partijskem sestanku leta 1971 odločila za kulturnopolitično sprostitve. Če je kultura bila prej le privesek socialno-ekonomskega razvoja, se sedaj prične osamosvajati, nanjo se gleda kot na zelo pomembno gonilno silo razvoja socializma in hitrejšega prehoda v komunizem. Kajti ta je možen le s kulturno osveščenimi osebnostmi, ki bodo zrele za novo obliko družbenega sistema. Potrebe ljudi, ki izvirajo iz neskladja med socialističnimi ideali in realnostjo vsakdana, se definirajo kot kulturne potrebe, želja po potrošništvu pa se nadomesti z razširitvijo kulturne ponudbe. Kultura postane sektor, v katerega se skladiščijo družbeni konflikti, ki jih je treba kanalizirati (seveda v skladu s sistemom). Zato Honeckerjeva administracija sama sproži t.i. »diskusijo o nasprotjih« v socializmu (1972/73), podpre akcijske oblike, kot so javne diskusije in polemike, ter jih institucionalizira. S tem kulturni podsistem izoblikuje tako, da je primeren za absorpcijo in premagovanje socialnega potenciala konfliktov. Glavne značilnosti kulturne politike sedemdesetih let – razširitev kulturne ponudbe, večje toleriranje kulturnih del, stimulacija kulturnih aktivnosti in izoblikovanje kulture na vseh materialnih področjih in duhovnih sferah – sedaj postanejo predpogoj za uspešno funkcioniranje kulturnega sektorja.

Kakšno vlogo igra pri tem literatura? Posredovati mora izkušnje, je prevajalec kolektivne družbene zavesti. Njena komunikacijska vloga se močno poveča. Tako postane protiutež deformirane politične javnosti, ki jo ustvarjajo mediji. Receptorji literature naj bi skupaj z njenimi producenti našli neko vsem skupno resnico. Prevladujoči motivi so sedaj senčne strani vsakdana (pritiski na delovnem mestu, stanovanjske razmere velikih mest, ki onemogočajo komunikacijo med ljudmi, deformirana psiha in osebnost tukaj živečih ljudi); izoblikuje se nov tip glavnega junaka, ki je sedaj »trpeči« oz. »problematični« junak, s kate-

rim se bralci lahko primerjajo in jim daje misliti¹; namesto nenavadnega in herojskega se govori o čisto navadnem, banalnem iz vsakdanjega življenja; kritizira se oportunistično prilagajanje in potrošniško mišljenje, najdemo pa tudi nekaj kritičnih in ironičnih prispevkov h kulturni politiki NDR (Jurek Becker v *Irreführung der Behörde* ali K. H. Jakobs v *Die Interviewer*). Prvič začnejo javno govoriti o odtujitvi med ljudmi, o izolaciji ter o resignaciji kot reakciji na odtujitev in nezadovoljstvo s stanjem v družbi. Vprašanja po smislu življenja, po njegovi resnici so vse pogostejša. Opaziti je velik prepad med sfero privatnega in poklicnega življenja. Kot posledica odtujenega življenja se pojavi želja po izstopu iz te družbe, ki se v literaturi odraža v pojavljanju motivov potovanja (včasih tudi samo namišljenega, na primer v zgodbi Petra Barscha *Die Gegend*, v kateri neki moški, ki nikoli ne gleda televizije in ne hodi v gostilno ter pozna samo pot »od svoje hiše do tovarne, od stranišča do spalnice«, bere načrte mest in se jih uči na pamet) in bega – v naravo, v tujino ali, enostavno, med lastne štiri stene. Tako se pojavi še ena, za NDR-literaturo popolnoma nova tema – znanstvena fantastika. Tu ne gre za poceni literaturo, temveč po mnenju nekaterih zahodnonemških kritikov za literaturo višje vrste, ki vseeno nadaljuje sanje o boljšem svetu in temelji na samozaupanju človeka, da sebe in svojo okolico lahko spremeni z lastnimi močmi.² Filozofsko-etični problemi realnosti so prikazani na zagoneten, simbolen način. Mnogokrat gre za družbeno kritiko, zato sta ob strogi cenzuri najbolj primerni utopična zagonetost in odtujitev (*Verfremdung*). Le tako si lahko razlagamo, zakaj zelo veliko renomiranih piscev občasno uporablja ta literarni žanr (Günter Kunert, Günter de Bruyn, Irmtraud Morgner, Rolf Schneider, Karl-Heinz Jakobs, Franz Fühmann, Christa Wolf). Probleme sedanjika tako recimo obravnavajo v pravljичno odtujeni maniri E. T. A. Hoffmanna. In kar je najpomembnejše – ta žanr je eden izmed najbolj prodajanih v NDR.

Pojavi se tudi specifična »ženska literatura«, v kateri je v središču pozornosti problem emancipacije žensk. Zopet gre za odkrivanje tabuja, saj naj bi bila v socializmu enakopravnost žensk že po definiciji zagotovljena, to pa je seveda še daleč od resnice. Na zelo ironičen način, s pravljичno-fantastičnimi elementi, se s tem problemom ukvarja Irmtraud Morgner v svojem obsežnem romanu *Leben und Abenteuer der Trobadora Beatriz* (1974), medtem ko Christa Wolf v *Kassandri* to stori s pomočjo mita. Psihološke in emocionalne procese ter razvoj žensk pa v svojih delih zasledujejo tudi nekateri moški pisatelji, ki se znajo prav neverjetno vživeti v žensko psiho. Tako na primer G. de Bruyn zopet

¹ Dieter Schlenstedt v pogovoru s H. Haasejem, W. Hartingerjem, U. Heukenkampom, K. Jarmatzom, K. Pischelom o »DDR-Literaturentwicklung in der Diskussion«, v: *Weimarer Beiträge* 10/1984, str. 1605.

² Franz Rottensteiner, *Die andere Zukunft. Phantastische Erzählungen aus der DDR*, Suhrkamp 1982, str. 7.

s fantastičnimi elementi prikaže, kaj bi se zgodilo, če bi mož in žena zamenjala spol (*Geschlechtertausch*); ali Christoph Hein, v čigar noveli *Der fremde Freund* je prvoosebni pripovedovalec ženska.

Tudi satira vedno bolj pridobiva pri veljavi. Objekt literarnih razmišljanj postaneta tudi umetnost in literatura, razpravljati se začne celo o smislu literature. Tako se v pripovedi Anne Seghers *Die Reisebegegnung* v Pragi srečajo Kafka, Gogolj in E. T. A. Hoffmann ter ugotovijo, da naj bi literatura sicer izrekala resnico o življenju, kaj pa to je, resnica, o tem obstaja veliko različnih mnenj.

Napredek je vsekakor velik. Vendar – večji je prostor za diskusijo literarne javnosti, bolj jasno pride na dan javno mnenje in laže ga je usmerjati. Ta ambivalentnost literature – na eni strani progresivno-emancipatorične, na drugi pa konzervativno-represivne lastnosti – je za nadaljnji razvoj lahko usodnega pomena, saj v določenem trenutku postane zaviralna ali celo zablokira razvoj. To se je zgodilo leta 1976 z izgonom Wolfa Biermanna iz NDR. Partijska administracija je s tem hotela pokazati, da v tej »svobodi« izražanja mnenj le obstajajo neke meje. »Vendar je to imelo za posledico ohromitev in nemožnost zagotavljanja kulturne proizvodnje ter dolgoročno onemogočilo nadaljnji razvoj literature (vse do začetka osemdesetih, op. R. V.). S tem se je zmanjšala tudi funkcijska zmožnost kot glavni medij sistemsko potrebne kritične in za diskusijo sposobne literarne javnosti.«³

Literatura osemdesetih nadaljuje leta 1971 začeto in leta 1976 končano demokratizacijo. To velja predvsem za že renomirane avtorje (Günter de Bruyn, Volker Braun, Heiner Müller, Stefan Heym, Christa Wolf, Christoph Hein, Monika Maron, Helga Königsdorf, Lutz Rathenow...). Vsa njihova dela so na tak ali drugačen način družbenokritična, pri čemer morajo z uporabo najrazličnejših stilnih sredstev preliščiti še zmeraj prestrogo cenzuro. Knjige nekaterih avtorjev s konca sedemdesetih let še danes, konec osemdesetih, ne smejo biti tiskane, izvedba njihovih dramskih del pa je vedno znova vprašljiva. V bodoče naj bi ravnatelj gledališča ministrstvu za kulturo celo predložil koncept za naslednjo sezono, ki bi ga potem moral braniti v javnosti, preden bi ga odobrili.⁴ Gneča pa je v gledališčih zmeraj takrat, ko se na odru govori o stvareh, ki jih ljudje zaman iščejo v časopisih. Žal pa takšna dela doživijo le malo uprizoritev, saj jih morajo hitro črtati z repertoarja. Gledališče sicer producira glasnost, toda javnega diskurza ni, saj kritiki s svojimi recenzijami, ki so ponavadi zelo zapoznele, gledalcem mečejo pesek v oči in jih speljujejo na napačne interpretacije. Ohromljena kritika prispeva k temu, da si mora gledalec literarna dela razlagati po

³ Peter Weisbrod, *Literarischer Wandel in der DDR. Untersuchungen zur Entwicklung der Erzählliteratur in den siebziger Jahren*, J. Gros Verlag, Heidelberg 1980, str. 245.

⁴ Fachdienst Germanistik. Sprache und Literatur in der Kritik deutschsprachiger Zeitungen, 8/1989, str. 2.

svojih močeh, jih sprejemati privatno.⁵ Kar torej NDR-kultura nujno potrebuje, je glasnost. Ta pa je mogoča le s perestrojko na političnem področju.

Kaj je novega na vzhodnonemški literarni sceni? Novo je to, da so mlajši pisatelji vedno bolj naveličani literature, ki naj bi za vsako ceno spreminjala. Pri njih gre za neko vrsto »nove subjektivnosti«, »nove notranjosti« (Innerlichkeit). »Nova literatura zrcali novo družbeno zavest kot zavest mladine, ki noče in ne more več biti objekt podedovane civilizacije... Ne pusti se več infantilizirati... utopičnim vsebinam (zgodovine) in se upira njenim kompromisom. Vere ne bom nadomestil s še eno vero« (Uwe Kolbe, 1979). Tako tudi ni zapeljana k neskončni kritiki in je nasploh prerasla konfrontacijske pozicije. Ta nova samozavest se ne pusti določati sistemu, katerega dediščino prevzema... Njena socialna zrelost je posledica izstopa iz avtoritarnega sistema, izpustitev iz skrbništva nekega nadrejenega smisla.⁶ Ta literatura ni »ne peticijska, ne agresivna«. Ti mladi pisatelji ne spadajo v underground in niso disidenti. Če bi jih hoteli tako označiti, bi to »pomenilo korak nazaj v razvoju, korak v nezrelost«. Teme, ki zaposlujejo mlade vzhodnonemške pisce, segajo prek meja NDR, so občečloveške in tako realne in žive, da razpršijo megleno predstavo o NDR kot terri incogniti. Saj je konec koncev dežela kot vsaka druga.

Tudi ona gre skozi enak civilizacijski razvoj kot zahodne dežele in njeni pisci prav tako. Zato se zgodi, da recimo uporabljajo stilna sredstva, ki so nekoč veljala za avantgardistična, pri tem gre za uporabo šele zdaj možnega, za nekaj, kar ti mladi pri sebi in za sebe šele sedaj odkrivajo, nikakor pa ne za imitacijo. Mlajšim piscem gre torej za poezijo, in ne več za parole.

V pričujočem izboru bomo predstavili literaturo obojih, tako starejših kot mlajših piscev. *Helga Königsdorf*, po poklicu matematičarka, v svojih delih govori o vsakdanjih pripetljajih iz življenja žensk, družine in okolja, v katerem dela. Najpogostejši protagonisti so ženske, ki trpijo zaradi okolice, ki jih ne razume in ni zmožna čustev. Na »modelu ženske« osvetljuje družbene dimenzije individuuma nasploh, opazuje njegove majhne bege: pred vsakdanom, pred samim seboj, pred lastnimi mislimi. Te ženske so zmožne nenadnih in za okolico presenetljivih dejanj (tudi umorov svojih moških) ter pobegov iz banalnega vsakdana. *Christoph Hein* je pisec, ki je nase opozoril z zelo sporno novelo *Der fremde Freund* (1982), katere stil je prav tako hladen kot osebe v njej. Za to hladnostjo pa se skriva energija, ki bi, če bi si jo le upali

⁵ Heinz Klunker, *Angst vorm Gal. Zur Nicht-Kritik der Hein-Uraufführung in den Zeitungen der DDR*, v: Theater heute 7/1989, str. 24.

⁶ Elke Erb, Uvod v antologijo *Berührung ist nur eine Randerscheinung. Neue Literatur aus der DDR*, Kiepenheuer u. Witsch 1985, str. 15.

⁷ Isto.

⁸ Isto, str. 16.

spustiti na dan, povzročila kaos tako v osebnem življenju protagonistov kot v družbi nasploh. Ta ambivalentnost je Heinova glavna preokupacija. V vsakem od svojih del (največkrat so to drame) pokaže na velikanški prepad med sfero privatnega in javnega življenja, na to, kako obveznosti do poklica in predvsem do države uničujejo človekovo osebnost ter odnose med ljudmi. Njegova dela so zelo družbenokritična, zato jih, da bi se izognil cenzuri, najraje ovija v plašč zgodovine in mita (snov za njegove drame mu dajejo resnične zgodovinske osebnosti: Racine, Ferdinand Lassalle, Cromwell, kralj Artur in vitezi okroglega mize). Prav tako kot njegova literatura je ambivalenten tudi avtor sam, vsaj kar zadeva odnos kritikov do njegovih del. Zahodna kritika ga kuje v zvezde, češ kako spretno razkriva resnico realsocializma, vzhodna pa stori vse, da bi to prikrila in bralce odvrnila od pravega bistva njegovih del (najbolj sporni so bili letos njegovi *Vitezi okroglega mize*, po katerih premieri skoraj ves mesec ni bilo nobenih recenzij). Odlomek, ki ga objavljamo, je iz novele *Der fremde Freund*.

Predstavniki nove, mlajše literature so izbrani iz dveh zahodnonemških del, ki prav tako predstavljata izbor najzanimivejšega, kar so v tem desetletju napisali pisci, katerih najstarejši je bil rojen leta 1951, najmlajši pa leta 1963. V antologiji *Mikado oder Der Kaiser ist nackt* (Luchterhand Literaturverlag, november 1988) je zbrana samozaložniška literatura, ki je v letih 1983–1987 izhajala v literarni reviji *Mikado*. To je edina revija, ki je v nakladi borih sto izvodov izhajala brez dovoljenja državnih organov in ilegalno krožila med privrženci neke *drugačne* literature. Kot pravijo izdajatelji sami (Uwe Kolbe, Lothar Trolle in Bernd Wagner), to ni zbirka literarne opozicije, temveč »*drugačna* javnost«, ki išče »brizantnost sedanosti v jeziku, tostran in onstran vokabularja moči in prilagoditve«. To je zbir proze, »ki morda odslikava nekaj iz tega življenja med ogroženostjo in utopijo«.

Rosanda Volk